

İşgal Altındaki Azerbaycan

William.W. DOUGLAS*

1941’de Rusya ile İngiltere birleşerek İran’ı işgal ettiler. Bu işgalin iki hedefi var idi: Birincisi, Kafkaslar cephesinde Almanların önünü keserek Rusları korumak, ikincisi ise güneyden Ruslara savaş malzemesi ulaştırmak ve lojistik destek sağlamak idi. 26 Ağustos 1941’de İngiltere İran’ın güneyini ve Rus ordusu ise kuzeyini işgal etti. Bu işgal süresince Körfez’de yerleşen ABD ordusu 50 ton savaş malzemesini Ruslara ulaştırmayı başarmıştı.

.....Savaş bittikten sonra İngiltere ve ABD orduları İran’ı terk etmiş ancak Rus ordusu ülkeden çekilmek istememiş, böylece Rus ordusu İran’da kalmıştır. İran itiraz ederek bu sorunu BM Güvenlik Konseyi’ne taşımıştır. BM isteği ve baskısı altında, Ruslar Mayıs ayının 9’u ve 10’unda ülkeyi terk etmişlerdir.

Sovyetlerin işgal ordusunun bir bölümü Kuzey Azerbaycanlılar ve Kafkaslılardan oluşmaktaydı. Kuzey Azerbaycanlılar ve Kafkaslılardan oluşan birlikler Hoy kentinde yerleştirilmişti. Bu birlikler belli bir zaman sonra ordudan kaçmayı kararlaştırmışlar ve Hoy kentinden 50 kilometre mesafede bulunan Türkiye’ye doğru yola çıkmışlardır. Rus ordusu kısa bir süre sonra bu kaçalardan haberdar oldu. Rus ordusu bu birlikleri aramaya başlayarak yakaladıklarını tutuklamıştı. Rus ordusu bu kaçan

*. Bu yazı “ İlginç Topraklar ve Sevimli Milletler” adli kitaptan alınmıştır. Amerikalı olan Kitabın yazarı 1940 ve 1950ler döneminde Azerbaycan’da sürekli bulunmuş ve kendi gözlemlerini aktarmıştır. Bu yazı Azerbaycan Türkçesine Rıza Firuzi tarafından çevrilerek Kurtuluş dergisinin Aralık 1996 ’ daki sayısında yayımlanmıştır. Okuduğu yazı kurtuluş dergisinden alınarak Anadolu Türkçesine çevrilmiştir.

askerlere vahşice davrandı. Onları ton balıkları gibi birbirilerine bağlayıp Hoy kentinin askeri kıışlasının deposuna koydular. Sonra da depoya su doldurdular ve onları açlık ve soğuktan ölmeye bıraktılar. Birkaç hafta içinde hepsi ölmüştü. Bütün ölenlerin bedenlerini dışarı çıkardılar. Böylece Sovyetler, disiplin dersini vermiş oldu.

Ruslar onlara itiraz eden yerli halkla da aynı tür acımasızlık içinde davranıyordu. Ruslar sessiz ve kendi düşüncesini saklayan insanlara dokunmuyordu. Ancak gerektiğinde Azerbaycan evlatları kendi töresine ve yoluna vefalı olduğu için ara sıra Rus işgaline karşı seslerini yükseltiyordu. Ruslar böyle insanlara karşı çok acımasız ve vahşice davranıyordu. Rusların Urmu kentine gerçekleştirdiği işgale itiraz eden bir insanın kaderine tanık olan bir insanla konuştum. Rus işgaline karşı olan adam Urmu kentinde ortaya çıkmış ve halkı işgale karşı direnmeye çağırıyormuş. Ruslar bu adamı tutuklayıp kentin dışında bir yerde saklıyormuş. Tutuklanan adamın eline bir kazma vererek bir mezar kazmasını istemişler ve mezarı kazdıktan sonra adamı kurşunlayıp elini kolunu bağlayarak sırtüstü mezara koyarak onu diri diri gömmüşler. Adamın üzerine toprak atıldığı zaman “ Ali Ali” diye bağıırıyormuş ancak ölümünden önceki son sözü “ Yaşasın Azerbaycan” olmuştu ve sonra bütünlükle sessizlik ... .

... Hükümet Başkanlığına Azerbaycanlı olan Seyit Cafer Pişeveri seçildi. Pişeveri, Baku’de tahsil görmüş ve Rusya’da Komünist okullarda eğitim vermiş bir komünist idi. 1930’larda İran’a geri dönen Pişeveri, bir birlik kurarak önce Reşt kentinde daha sonra ise Tahran’da gazete çıkarmaya başlar. Pişeveri’nin çıkardığı gazete Rıza Şah tarafından kapatılırken kendisi de hapse atılır. 1941’de İran, İngiltere ve Ruslar tarafından işgal edildikten sonra Pişeveri ve bütün siyasi tutuklular serbest bırakılır.

Pişeveri 1945’te Tudeh Partisine benzer olan Azerbaycan Demokrat Partisini kurar. Bu Parti Azerbaycan’daki isyana liderlik yapmıştır. Rus ordusu Azerbaycan’da Fars ordusunu etkisizleştirdiği için Pişeveri iktidara gelmeyi başarmıştı. Bakanlar kurulu oluşturuldu. Parlamento seçimleri gerçekleşti. Siyasi program yürürlüğe konuldu. Pişeveri’nin Hükümeti 1945’ten 1946’ya kadar görevini sürdürdü. Pişeveri Hükümeti ve Fars Hükümeti, Mehmet Rıza Şah tarafından seçimlerin denetlenmesi konusunda anlaşamadılar. Fars ordusu bir süre direniş ile karşılaştıktan

sonra Tebriz'e girmeyi başardı ve böylece Azerbaycan Hükümeti düştü. Pişeveri ise Fars ordusunun Tebriz girmesinden 45 dakika önce Rusya'ya gitmişti. Altı ay önce ülkeyi terk eden Ruslar, Fars ordusunun Azerbaycan'ı işgal etmesinden sonra kurtarmak için geri dönmedi.

... Pişeveri'nin Azerbaycan'da yürürlüğe soktuğu program gerçek anlamı ile reform mahiyeti taşımakta idi:

1- Çiftçiler konusunda yürürlüğe konulan programın bir kısmı toprak paylaşımı idi. Bu programlarda Komünizmin etkisi de bulunmakta idi. Pişeveri Azerbaycan'dan kaçan toprak sahiplerinin topraklarını çiftçiler arasında paylaştırdı. Ancak Azerbaycan'da kalan toprak sahiplerinin topraklarına dokunulmadı. Yeni yasa yer kiralayanların payını artırdı.

2- Pişeveri kendi programına sosyalist bir nitelik verdi. Örneğin bütün bankalar devletleştirildi.

3- Halk içinde toprak yasasının dışında en fazla beğenilen konu rüşvet konusunda alınan karar olmuştu. Rüşvet en büyük suç olarak gösterilmişti. İki büyük devlet bürokrati ve birkaç kişi daha bu suçtan asılmışlardı. Yasalar çok etki bırakmıştı. Bu konuda dükkan sahipleri ve esnafın bana anlattıkları şeyler çok anlamlı idi. Dükkan sahiplerinin dediğine göre hırsızlık olayı bitmiş gibiydi. Esnafın dediğine göre hırsızlıktan korkmadan dükkanların kapısını tüm gece boyunca açık bırakabiliyorlarmış. Azerbaycanlıların bana söylediğine göre ilk defa olarak arabanın lastiklerinin, farlarının veya başka yerlerinin çalınması korkusunu yaşamıyorduk.

4- Sağlık merkezleri açıldı. Bazı sağlık merkezlerinin köylülere hizmet vereceği seyyar ekipleri de bulunmakta idi.

5- Yaşamsal malzemelerin (gıda) fiyatları çok ciddi şekilde kontrol ediliyordu. Karaborsacılık cezalandırılıyordu. Hayati önem taşıyan malzemelerin alınması konusunda herkese garanti verilmişti.

6- İş saatleri ve maaşlar konusunda yasa düzenlenmiş ve işçi-işveren arasında toplu sözleşme sistemi yürürlüğe konulmuştu.

7- Genel istihdam programı hazırlanarak işsizlere çalışma olanağı yaratılmıştı. Bu program çerçevesinde çok çeşitli bölgelere ulaşım yolları çekildi.

8- Geniş bir öğretim ve eğitim programı uygulamaya geçirilerek bütün köylerde okul açıldı. Tebriz Üniversitesi kuruldu. Bu üniversite bünyesinde tıp ve edebiyat fakülteleri açıldı. Azerbaycan'ın kültürel hayatına ciddi şekilde önem verildi. İlkokullarda öğretim Azerbaycan dilinde yapılmaktaydı.

9- Pişeveri Azerbaycan'ın İran'dan ayrılmasından çok özerkliğinden yana idi. Pişeveri Azerbaycan'da toplanan vergilerin en az yarısının Azerbaycan'da harcanmasını istiyordu. Pişeveri Azerbaycan'ın Azerbaycanlılar tarafından yönetilmesi düşüncesine sahipti.

Pişeveri'nin programı çok boyutlu bir programdı. Ancak yukarıda söylediklerimiz temel ve esas istekleri olarak bilinmelidir. Pişeveri hükümetinin devrilmesinin ardından gerçekleşen olaylar Milli Hükümeti halkın gözünde daha da çekici kılmıştı.

Fars ordusu Azerbaycan'a vahşet ile girdi. Askerler istedikleri yeri dağıtarak, her yeri talan ederek gördükleri her şeyi çalmaya başladılar. Rus ordusuyla Fars ordusunu karşılaştığımız zaman Rusların daha iyi davrandığını söylemek mümkündür. Kurtuluş Ordusu adını taşıyan Fars ordusu vahşi işgalci ordusuna çevrilerek halk için korku ve vahşet yarattı. Çiftçilerin sakallarını yakan ordu mensupları kadınlara ve kızlara tecavüz ettiler. Evleri yağmaladılar. evcil hayvanları çaldılar. Ordu kontrolden çıkmıştı. Fars ordusu kendini Kurtuluş Ordusu olarak adlandırsa da normal vatandaşları tutuklayıp öldürerek arkasında ölüm ve cinayet bıraktı.

Fars ordusunun Azerbaycan'a girmesiyle kaçan toprak sahipleri geri döndüler. Toprak sahipleri köylülere yer kiralarnı Pişeveri dönemi mahsuben istemeye başladılar. Geriye dönük kira ve vergi istemi köylülerin ekonomik hayatını çok derinden etkiledi. Köylerde çok ağır ekonomik koşullar ortaya çıkmaya başladı ... bütün bu olayların birleşmesi sonucunda 1947 ve 1948 yıllarının kış mevsimi çok ağır ve zor geçti. 1948 ve 1949'da kışın havalarda o kadar soğudu ki, yedi aydan fazla karların yerde kaldığı söylenmektedir. Evcil hayvanların üçte ikisi ölerken çok ciddi zararlar ortaya çıktı. Azerbaycan'ın güneydoğusundaki Muğan bölgesinde evcil hayvanların yüzde 80'den fazlasının öldüğü belirtilmektedir. İlkbahar gelene kadar insanlar açlık ve kıtlık ile yaşadılar. Buğday ve et bulunmuyordu. Fiyatlar ise çok yüksekti.

Gördüğüm en acımasız insanlar olan Azerbaycan toprak sahipleri, buğdayı çok yüksek fiyatlara satmaya çalışırken köylüler açlıktan ölüyorlardı. Açlıktan kurtulmak için, ekin için depoladıkları buğdayı bile satmak zorunda kaldılar. Tahran'dan Tebriz'e gönderilen 100 bin ton buğday köylülerin eline ulaşmadı. Merkezi devlet tarafından Azerbaycan'a atanan görevliler bu buğdayları satmışlardı.

İlkbahar ve kış çok zor geçmişti. 1949'da çok ürün alınmıştı. Yiyecek bulunmadığı için köylüler ot ve ot kökleri yiyorlardı. Azerbaycanlılar o kadar fakirleşmişti ki 1949 ve 1950'nin kışında insanların yüzde biri dahi kendini sıcak tutacak elbiseye sahip değildi. 1949 ve 1950'de Azerbaycan bölgesinin tarihinde görülmemiş çok soğuk bir kış yaşandı. Azerbaycan'da yerden iki metre yükseklikte kar vardı. Yiyeceksiz köylüler ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Çiftçiler hayvanlarına verdikleri yemleri yiyorlardı. Hayvanlar verilecek yem bulunmadığı için açlıktan ölmeye başladılar. Ölen hayvanları yiyen köylüler sonradan kendileri ölmeye başladılar. Binlerce insan öldü. Hoy kentinin Navayı köyünde 300 kişiden 50'sinin soğuktan ve açlıktan olduğunu kendi gözlerimle gördüm. Bir çok köylerde bazı ailelerin tüm üyesi öldü. Birçok ailenin üst üste yattıkları ve ayağa kalkamadıklarını görmek sıradan bir manzara gibiydi. Böyle bir durumda toprak sahipleri buğdayı depolama ve çok yüksek fiyata satabilme arayışı içinde idiler ... .

Azerbaycan'ın güneyinde dilencilik yapan Kerim adında kör bir kişi ve Fadime ismindeki eşi ile görüştüm. Fadime'den yaşadıklarını sorduğumda ayağa kalkarak bir Azerbaycanlı gururu ile şu sözleri söyledi: “ bizim ve başka çiftçilerin başına gelenler çok dehşet vericidir. Jandarmaların görevi bizi korumak olmasına rağmen yiyecek almak istediğimizde bizi tutuklayıp paralarımızı aldılar. Sonra bizi evlerimizden dışarı attılar. Evlerimizden dışarı attılar ki dışarıda soğuktan ve açlıktan köpek gibi ölelim. Biz daha çok dayanamadık. Diğerleri de bizim gibiydi. Biz hapishanenin önünde durarak jandarmaların yüzüne “Pişeveri! Pişeveri! Biz Pişeveri'ni istiyoruz” diye bağırmaya başladık.

Pişeveri'nin programını herkes sevmişti. Hatta şimdi 1950'nin ilk baharında özgür bir seçim gerçekleşirse Pişeveri Azerbaycan halkının yüzde 90'nının oyunu alabilir ve iktidara gelme şansı çok yüksektir. Bu durum öyle bir zamanda gerçekleşiyor ki üç milyon Azerbaycanlı içinde belki bin kişi bile komünist yoktur.